

Бій під Крутами – спогади учасників бою

Інформаційна сторінка

Бій під Крутами 29 січня 1918 року.

На початку січня 1918 року більшовики встановили контроль у Харківській, Катеринославській та Полтавській губерніях та розгорнули наступ на Київ. Наступ більшовицькі війська вели двома групами: одна вздовж залізниці Харків-Полтава-Київ, друга – у напрямі Курськ-Бахмач-Київ.

Центральна Рада УНР у своєму підпорядкуванні мала окремі частини колишньої російської армії, що були українізовані, а також сформовані із добровольців підрозділи, серед яких варто назвати курінь Січових стрільців на чолі з Євгеном Коновальцем, загони вільного козацтва, та сформований Симоном Петлюрою

Гайдамацький Кіш Слобідської України. Саме добровольці і стали опорою Центральної Ради.

24–27 січня 1918 року запеклі бої розгорнулись за станцію Бахмач. Оборона цього міста є однією з героїчних і маловідомих сторінок в історії визвольної боротьби українського народу.

Українські війська змушені були залишити Бахмач і відступити до станції Крути.

На підкріплення українських частин в Крути було направлено Першу Українську юнацьку (юнкерську) школу ім. Б. Хмельницького у складі чотирьох сотень (400–450 курсантів та 20 старшин (офіцерів)). До юнаків школи приєдналась перша сотня (116–130 осіб) новоствореного добровольчого Помічного Студентського куреня січових стрільців. Переважна більшість студентів не мала достатньої військової підготовки, студенти були погано озброєні. До курсантів юнацької школи, студентів і гімназистів приєдналося ще десь до 80 добровольців з підрозділів місцевого Вільного козацтва із Ніжина.

Загалом, за різними підрахунками, у Крутах 29 січня 1918 року перебувало від 420 до 520 українських вояків і юнаків та студентів, які мали на озброєнні до 16 кулеметів та одну гармату на залізничній платформі.

Впродовж усього дня вони вели бій за станцію з більшовицькими військами загальною чисельністю (за твердженням більшості джерел) понад 3000 осіб, в їх числі 400 балтійських матросів. Усі добре озброєні і з артилерією.

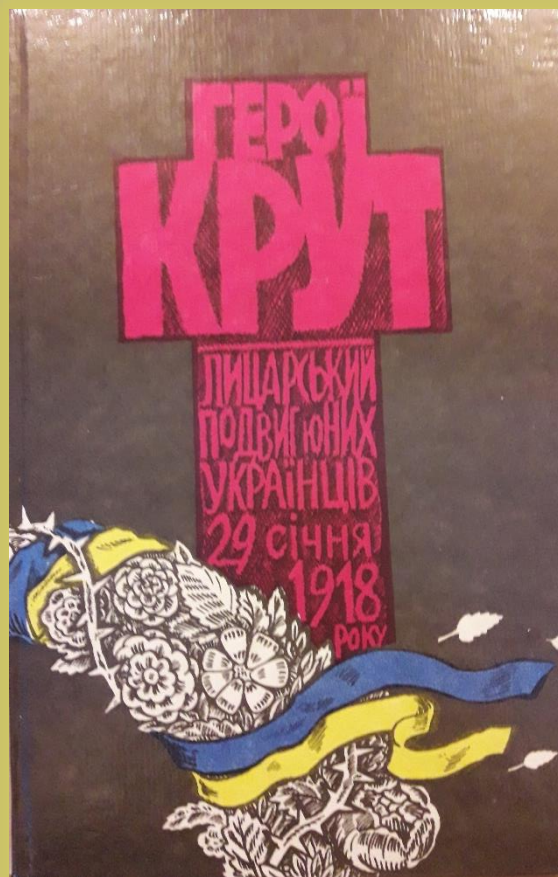
Після запеклого багатогодинного бою, користуючись приємком, українські війська організовано відступили зі станції Крути до своїх ешелонів. 27 студентів та гімназистів, які знаходилися у резерві, під час відступу потрапили у полон. І наступного дня ці 27 героїв були розстріляні або замордовані. Згодом їх поховали на Аскольдовій могилі у Києві.

За сучасними підрахунками втрати українських військ під Крутами оцінюють у 70–100 загиблих. Серед них – 37–39 вбитих у бою та розстріляних студентів і гімназистів. На сьогодні відомі прізвища 20 з них. Це студенти Народного університету Олександр Шерстюк, Ісидор Пурик, Борозенко-Конончук, Головащук, Чижов, Сірик, Омельченко (сотник); студенти університету Св. Володимира Олександр Попович, Володимир Шульгин, Микола Лизогуб, Божко-Божинський, Дмитренко, Андріїв; гімназисти 2-ї Кирило-Мефодіївської гімназії Андрій Соколовський, Євген Тернавський, Володимир Гнаткевич (з 6-го класу), Григорій Піпський (галичанин), Іван Сорокевич (з 7-го класу), Павло Кольченко (прапорщик), Микола Ганкевич (з 8-го класу).

Втрати більшовицьких військ під Крутами були значними, сягали тільки вбитими 300 вояків.

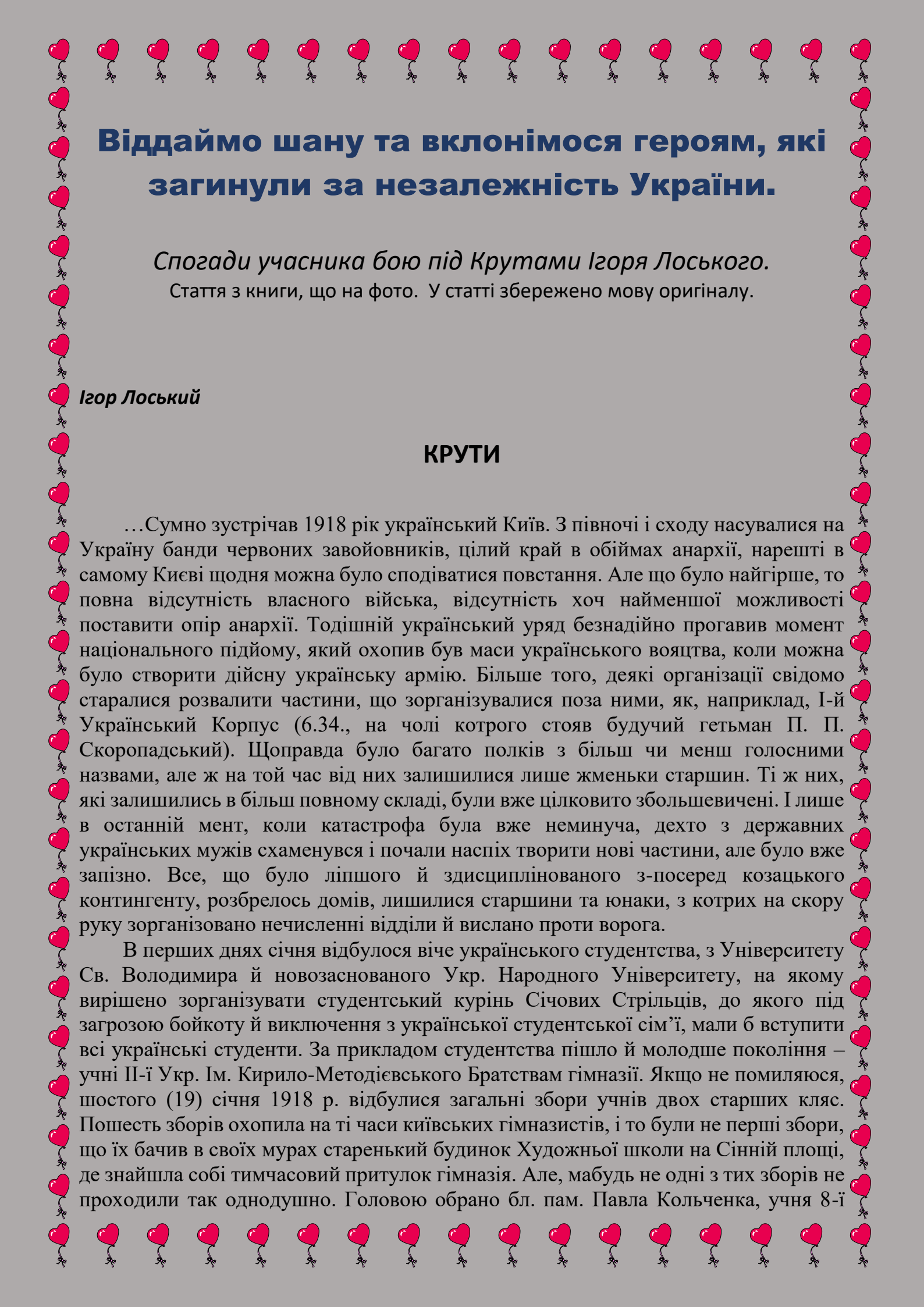
Затримавши ворога на чотири дні, київські юнаки дали змогу укласти Брест-Литовський мир, що de-facto означав міжнародне визнання української незалежності.

(Український інститут національної пам'яті)

Герої Крут. Лицарський подвиг юних українців 29 січня 1918 року / Упоряд. І. Ільєнко. – Дрогобич: видавнича фірма «Відродження», 1995. – 347.: іл., фото
У збірнику подано спогади учасників бою під Крутами, статті і виступи з осмисленням цього подвигу, зокрема М. Грушевського, Д. Дорошенка, С. Єфремова, Є Маланюка, Л. Старицької-Черняхівської, а також художні твори, присвячені юним лицарям України.

Адресується передусім ровесникам крутянців – воїнам і студентам, старшокласникам, а також усім тим, хто прагне «почитати тую славу», відкрити для себе звияжну і водночас трагічну сторінку нашої історії, яка після агресивної комуністичної облуди являє нам свою чисту й достеменну суть.

Віддаймо шану та вклонімося героям, які загинули за незалежність України.

Спогади учасника бою під Крутами Ігоря Лоського.

Стаття з книги, що на фото. У статті збережено мову оригіналу.

Ігор Лоський

КРУТИ

...Сумно зустрічав 1918 рік український Київ. З півночі і сходу насувалися на Україну банди червоних завойовників, цілий край в обіймах анархії, нарешті в самому Києві щодня можна було сподіватися повстання. Але що було найгірше, то повна відсутність власного війська, відсутність хоч найменшої можливості поставити опір анархії. Тодішній український уряд безнадійно прогавив момент національного підйому, який охопив був маси українського вояцтва, коли можна було створити дійсну українську армію. Більше того, деякі організації свідомо старалися розвалити частини, що зорганізувалися поза ними, як, наприклад, І-й Український Корпус (6.34., на чолі котрого стояв будучий гетьман П. П. Скоропадський). Щоправда було багато полків з більш чи менш голосними назвами, але ж на той час від них залишилися лише жменьки старшин. Ті ж них, які залишилися в більш повному складі, були вже цілковито збольшевичені. І лише в останній мент, коли катастрофа була вже неминуча, дехто з державних українських мужів схаменувся і почали наспіх творити нові частини, але було вже запізно. Все, що було ліпшого й здисциplinованого з-посеред козацького контингенту, розбрелось домів, лишилися старшини та юнаки, з котрих на скору руку зорганізовано нечисленні відділи й вислано проти ворога.

В перших днях січня відбулося віче українського студентства, з Університету Св. Володимира й новозаснованого Укр. Народного Університету, на якому вирішено зорганізувати студентський курінь Січових Стрільців, до якого під загрозою бойкоту й виключення з української студентської сім'ї, мали б вступити всі українські студенти. За прикладом студентства пішло й молодше покоління – учні II-ї Укр. Ім. Кирило-Методієвського Братства гімназії. Якщо не помиляюся, шостого (19) січня 1918 р. відбулися загальні збори учнів двох старших клас. Пошесть зборів охопила на ті часи київських гімназистів, і то були не перші збори, що їх бачив в своїх мурах старенький будинок Художньої школи на Сінній площі, де знайшла собі тимчасовий притулок гімназія. Але, мабуть не одні з тих зборів не проходили так однодушно. Головою обрано бл. пам. Павла Кольченка, учня 8-ї

класи, що встиг уже побувати на фронті під час світової війни і вважався тому найбільш досвідченим у військовому ділі. З'ясувавши у коротких словах справу, Кольченко запропонував прийняти постанову, ідентичну з тою, яку прийняли на своєму вічі студенти університету. Постанову одногосно прийнято. Директор гімназії, якого прошено на збори, після невдалої спроби одговорити своїх питомців від такого, на його погляд, нерозважного кроку, мусив, зрештою, погодитись з постановою та оголосити з рамени дирекції офіційну перерву навчання в двох старших клясах гімназії на час перебування учнів у війську. Просив лише, аби не спокушати до вступу до куреня учнів молодших кляс. Правда, це допомогло мало, бо кілька учнів шостої кляси таки до куреня вступило. Тут варто зазначити, що в гімназії дійсно постанови додержано. Всі ті, що були у той час у Києві, взяли участь в Студ. Курені, навіть ті, що на час Різдвяних ферій від'їхали з Києва і з огляду на анархію в краю не могли вчасно вернути, прилучилися до місцевих військових відділів. Лише один постанови не виконав, і його змушено залишити гімназію.

На другий день після зборів усі мали зібратися в Педагогічному Музеї на реєстрації. Хто з Українців не знав цього будинку, де засідала Центральна Рада, де, думалось тоді, кувалася українська державність. Учні II-ї гімназії знали особливо добре будинок Пед. Музею. Майже цілий 1917 рік товклися вони у вестибюлі і на хорах, прислухаючись промовам українських міністрів та парламентарів. До того ж надовго перед тим більшість їх у складі так зв. «Бойового куреня партії соц. революціонерів» охороняли помешкання Центральної Ради під час боротьби з командуючим Київською Військовою Округою російськ. есером Оберучевим.

Тривожний настрій, який панував у Києві, відчувався у зовнішній обстановці музею, яка, так би мовити, змілітаризувалася. У вестибюлі товклися люди у більш чи менш фантастичних уніформах. Місце різних партійних кіосків, де ще донедавна можна було довідатись, як в найкоротший час можна ошчасливити Україну, зайняли кіоски різних новоповсталих військових формацій. Більш чи менш щасливо виконані плякати зайняли всі стіни, на яких доморощені мистці старались в якнайбільше зворушливий спосіб представити нещасливу долю України і тим вплинути на громадянство, аби воно вступило до війська. Найбільш вражав один із плакатів з якоюсь дуже футуристично виконаною дівчиною, яка мала уявляти собою Україну. Загалом вражала дешева бутафорія, яка цілком не відповідала поважності й важливості хвилі.

За одним зі столиків відбувався запис до Студентського Куреня. Там же будучі січовики побачили вперше головного команданта куреня Короля, який, щоправда, уважав за ліпше, коли перша сотня куреня вирушила під Крути, залишитись у Києві. З музею всі, що записалися, вирушили одразу до помешкання куреня, яке було відведено в будинку Констянтинівської школи на Печерську. Погода, немов відповідно до загального настрою, була страшно погана. Хоч був уже початок січня, але зима ще не починалася і надворі стояла сльота, як у листопаді. Вулиці, з огляду на революційну «свободу», вже давно не замітано, і грязюка доходила майже до щиколотків. Але кольона свіжеспечених січовиків тим не зражувалася і, співаючи пісень, хоробро марширувала через вулиці Києва.

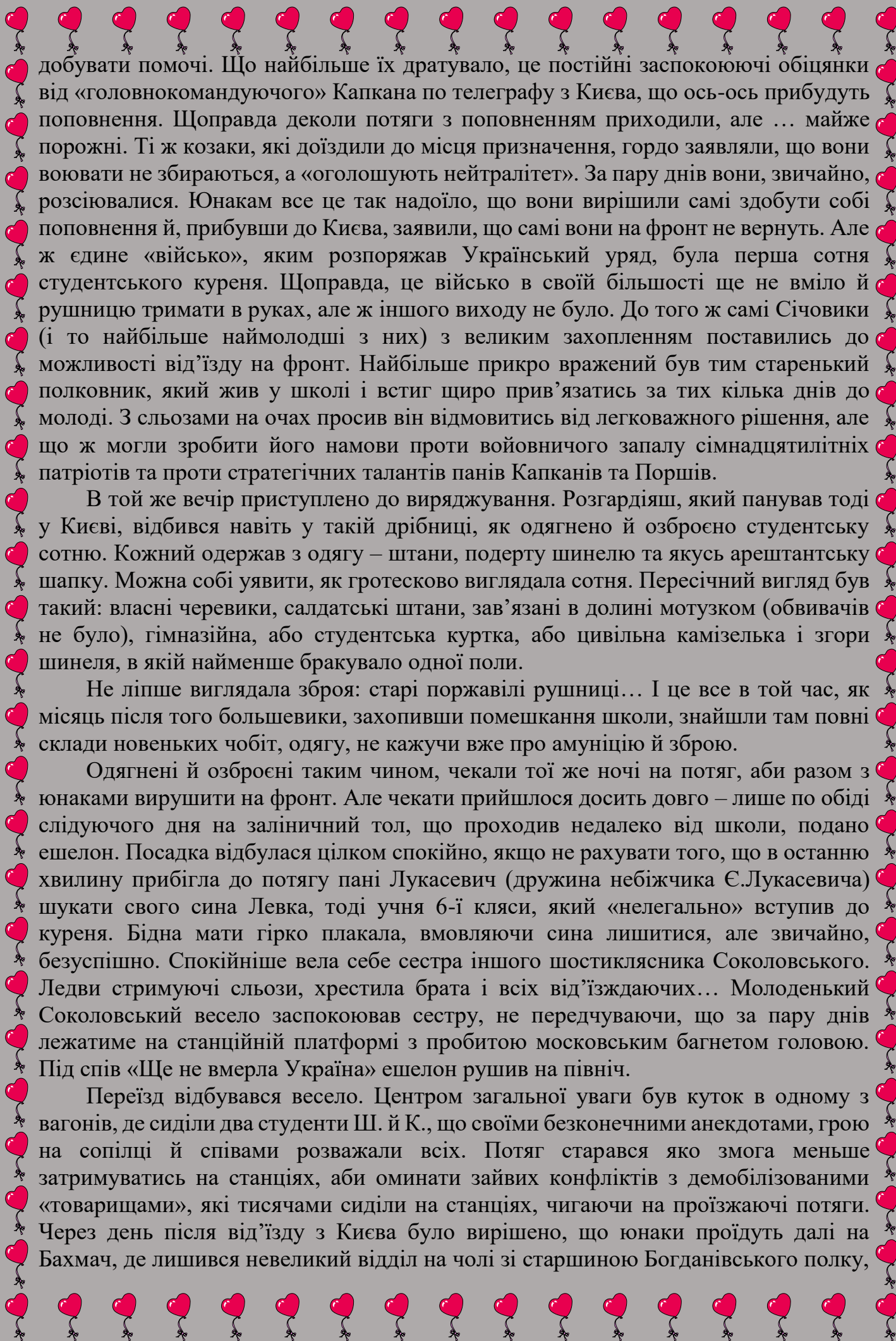
Константинівську школу знайшли майже порожньою, бо І Україн. Військ. Школа, яка там містилася, була вся на фронті під Бахмачем. Всі розташувалися в юнацьких спальнях і вже другого дня під керуванням кількох старшин Богданівського полку почалася муштра. Войовничий настрій молоді відразу розхолоджено попередженням, що студентський курінь буде лише служити для охорони, в разі потреби, порядку в самім Києві. З тим розрахунком і муштру розтягнуто на довший час, тобто почали з ґрунтовного засвоювання рівного кроку і поворотів. Командантом першої сотні призначено старшину Омельченка, в той час студента укр. університету. Військового одягу тимчасом не видавали й дуже комічно виглядали деякі з старших січовиків, головно Галичан у сурдутах і камізельках, якими вони витирали, під час вправ брудну салю школи. Та загалом комізму не бракувало.

Один раз, коли сотня була уставлена в салі, у дверях раптом з'явилася досить своєрідна постать: маленька, горбатенька, з рисами, що недвозначно вказували на її приналежність до «національної меншості», в уніформі якоїсь провінційної школи. Виявилось, як новоприбувший на «малоросійсько-одеській» мові розповідав, що називається він Фарфал і приїхав до Києва вчитися в українському університеті, але коли довідався, що всі студенти пішли «воєваться», то і він собі вирішив «понюхати пороху». Щоправда, коли почалася дійсна стрілянина, то п.Фарфал відразу «зорієнтувався» і зник. Підбрали його аж десь далеко по дорозі. Але разом з тим учасники походу під Крути завдячують Фарфалові багато веселих хвилин. Коли він бував у складі застави, то завжди просив дозволу «вістреліть»; тоді відходив на кілька кроків, затуляв очі й обома руками тягнув курок. При цьому на обличчі його малювався жах, змішаний з насолодою, що він «теж вояк». Сердився лише на присутність Фарфала улюбленець своїх товаришів, завжди веселий і дотепний учень 8 кляси Галичанин Гіба (загинув у 1919 р. в складі кінного полку Бориса). Гіба сам змахував на Жидка, й, дивлячись на Фарфала, казав: «поки того Жиденяти у нас не було, то я ще міг запевнювати людей, що я не Жид, а тепер, як уже маємо одного дійсного Жида, то хто мені повірить, що я теж не з «наших».

Окрім згаданого сотника Омельченка тоді ж призначено для першої сотні (друга сотня сформувалася після від'їзду першої під Крути й брала участь у боротьбі з большевиками в Києві) чотирьох чотових, одного молоденького старшину, згаданого вже Кольченка і двох лікарських помішників, у той час студентів медичного факультету укр. університету. Бунчужним призначено учня 8-ї кляси Он. Сушицького, брата відомого Ф.Сушицького.

Пару днів перейшло досить спокійно, вивчаючи премудрість здвоювання рядів і поворотів право- й ліворуч. Але щось на п'ятий день дуже рано, коли сотня ще спала, спальні наповнились якимось обідраними, з виснаженими обличчями, страшенно брудними постатями. Виявилось, що це приїхали до Києва господарі хати юнаки І-ї Військової школи. Вже більше місяця займали вони позицію на північ від Києва, коло Бахмача. Беззмінна варта, відсутність можливості перебратися й помитися, брак харчів й амуніції, а найголовніше, постійна непевність, чи ворога не обійде та не захопить їхню горстку, до того вимучило їх, що вони вирішили, залишивши невеликий відділ на фронті, їхати до Києва

добувати помочі. Що найбільше їх дратувало, це постійні заспокоюючі обіцянки від «головнокомандуючого» Капкана по телеграфу з Києва, що ось-ось прибудуть поповнення. Щоправда деколи потяги з поповненням приходили, але ... майже порожні. Ті ж козаки, які доїздили до місця призначення, гордо заявляли, що вони воювати не збираються, а «оголошують нейтралітет». За пару днів вони, звичайно, розсіювалися. Юнакам все це так надоїло, що вони вирішили самі здобути собі поповнення й, прибувши до Києва, заявили, що самі вони на фронт не вернуть. Але ж єдине «військо», яким розпорядився Український уряд, була перша сотня студентського куреня. Щоправда, це військо в своїй більшості ще не вміло й рушницю тримати в руках, але ж іншого виходу не було. До того ж самі Січовики (і то найбільше наймолодші з них) з великим захопленням поставились до можливості від'їзду на фронт. Найбільше прикро вражений був тим старенький полковник, який жив у школі і встиг щиро прив'язатись за тих кілька днів до молоді. З сльозами на очах просив він відмовитись від легковажного рішення, але що ж могли зробити його намови проти войовничого запалу сімнадцятилітніх патріотів та проти стратегічних талантів панів Капканів та Поршів.

В той же вечір приступлено до виряджування. Розгардіяш, який панував тоді у Києві, відбився навіть у такій дрібниці, як одягнено й озброєно студентську сотню. Кожний одержав з одягу – штани, подерту шинелю та якусь арештантську шапку. Можна собі уявити, як гротесково виглядала сотня. Пересічний вигляд був такий: власні черевики, салдатські штани, зав'язані в долині мотузком (обвивачів не було), гімназійна, або студентська куртка, або цивільна камізелька і згори шинеля, в якій найменше бракувало одної поли.

Не ліпше виглядала зброя: старі поржавілі рушниці... І це все в той час, як місяць після того большевики, захопивши помешкання школи, знайшли там повні склади новеньких чобіт, одягу, не кажучи вже про амуніцію й зброю.

Одягнені й озброєні таким чином, чекали тої же ночі на потяг, аби разом з юнаками вирушити на фронт. Але чекати прийшлося досить довго – лише по обіді слідуючого дня на заліничний тол, що проходив недалеко від школи, подано ешелон. Посадка відбулася цілком спокійно, якщо не рахувати того, що в останню хвилину прибігла до потягу пані Лукасевич (дружина небіжчика Є.Лукасевича) шукати свого сина Левка, тоді учня 6-ї класи, який «нелегально» вступив до куреня. Бідна мати гірко плакала, вмовляючи сина лишитися, але звичайно, безуспішно. Спокійніше вела себе сестра іншого шостиклясника Соколовського. Ледви стримуючі сльози, хрестила брата і всіх від'їзжаючих... Молоденький Соколовський весело заспокоював сестру, не передчуваючи, що за пару днів лежатиме на станційній платформі з пробитою московським багнетом головою. Під спів «Ще не вмерла Україна» ешелон рушив на північ.

Переїзд відбувався весело. Центром загальної уваги був куток в одному з вагонів, де сиділи два студенти Ш. й К., що своїми безконечними анекдотами, грою на сопілці й співами розважали всіх. Потяг старався яко змога менше затримуватись на станціях, аби оминати зайвих конфліктів з демобілізованими «товарищами», які тисячами сиділи на станціях, чигаючи на проїзжаючі потяги. Через день після від'їзду з Києва було вирішено, що юнаки проїдуть далі на Бахмач, де лишився невеликий відділ на чолі зі старшиною Богданівського полку,

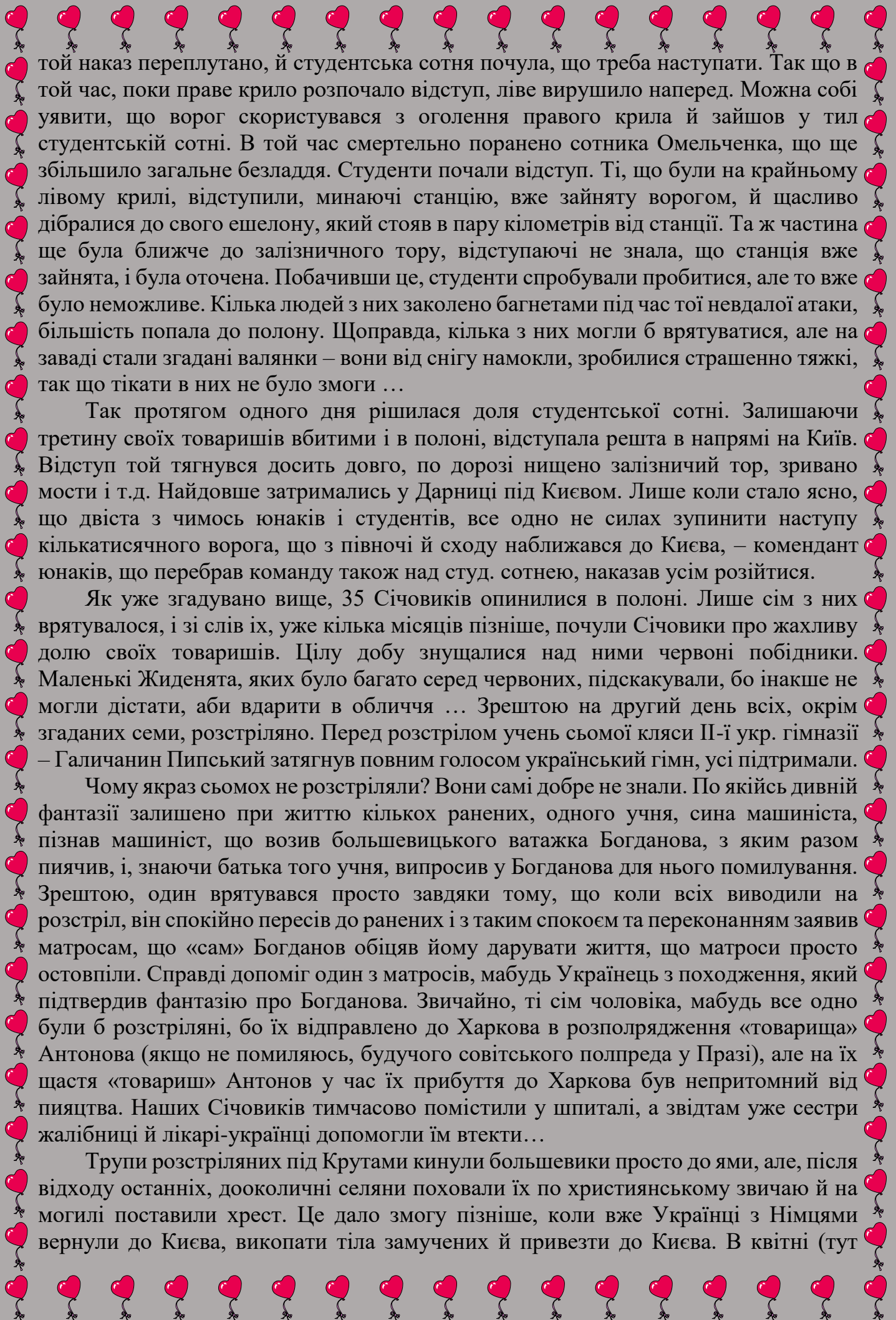
тепер полковником С.Лощенком, а студентська сотня лишиться в Крутах і буде продовжувати військові вправи. Але виявилось, що Бахмач уже зайнятий червоними і що скоро можна їх сподіватися в Крутах. Отже прийшлося всім розташуватись в Крутах. В стаційному будинку помістився штаб «північно-західного фронту». Якщо пам'ять не зраджує, то було то коло двох сот юнаків, кілька десятків «вільних козаків» (головно старшин) і студентська сотня, здається 116 чоловіка. Крім того, пара кулеметів й одна гармата згаданого Лощенка. Студентській сотні роздано по одній чи дві обойми з попередженням, аби поводитись обережно, бо ж багато було таких, що стріляти не вміли. Невтомний сотник Омельченко спромігся десь з місцевих складів роздобути трохи одягу – шинелі, «гімнастюрки». На жаль, не вдалося дістати чобіт, а натомість видано було всім валянки, які на другий день під час відступу послужили безпосередньо причиною того, що кілька січовиків попало до полону. Всю сотню розбито на три частини – одна відійшла в розвідку, частина зайняла варти, а більшість послано рити окопи за кілометр від станції.

За суматохою незаметно пролетів день. Пізно увечері повернули ті, що рили окопи, і як скошені повалились на лавки спати. Залишився на ногах невеликий відділ, що мав нести охорону. Запізнена зима вступила нарешті в свої права. Стояла чудова морозна ніч, тишину лише інколи переривали далекі постріли. Але в стаційному будинку було досить весело. Січовики, які стояли на варті, чули, як штаб, незважаючи на тяжке положення відтинку, веселився. Десь під ранок з бічної лінії залізниці надійшов потяг, наповнений «товарищами». У багатьох була зброя. Перше, до чого хотіли Січовики кинутись – це обеззброїти. Але «товарищі» знайшли несподівано захист в українському штабі, який, мабуть під впливом алкогольних парів розпорядився пропустити потяг на північ. Іншими словами, ворожі сили свідомо збільшено на кілька сот люда.

Наступив роковий день бою. З самого ранку більша частина українського війська зайняла лінію окопів, яких двадцять чоловіка залишено на станції, як прикриття. Українська лава розташувалась в той спосіб, що праворуч від залізничного тору лягли юнаки, ліворуч студентська сотня. На самому же торі стояла на платформі з паротягом єдина українська гармата і коло неї невтормий Лощенко, який взяв собі до допомоги одного із студентів. Десь коло 10-ї рано з'явилися на обрії ворожі лави і в той же час большевицька артилерія почала обстріл. Обстріл був дуже інтенсивний, але в рівній мірі невдалий – стрільна лягали десь в полі. Натомість Лощенко стріляв досить вдало. Добре відстрілювались юнаки. Гірше було з студентською сотнею. Не кажучи вже про те, що багато не вміли стріляти, невелику кількість набоїв швидко вистріляно і послано на станцію за набоями. Але виявилось, що на станції вже штабу не було, він сів на потяг і втік, але, що найгірше, з переляку причепив до свого паротягу вагони з амуніцією. Аж десь під Ніжином на другий день нагнали відступаючі недобитки студентів та юнаків штабний потяг.

Стан був розпучливий. Швидко мусили замовкнути українські кулемети, не маючи більше амуніції. А большевики наступали все ближче, вже можна було розпізнати поступи матросів, тої «краси й гордості революції», які йшли в першій лаві. Командування юнаків передало по лаві наказ відступати, але десь по дорозі

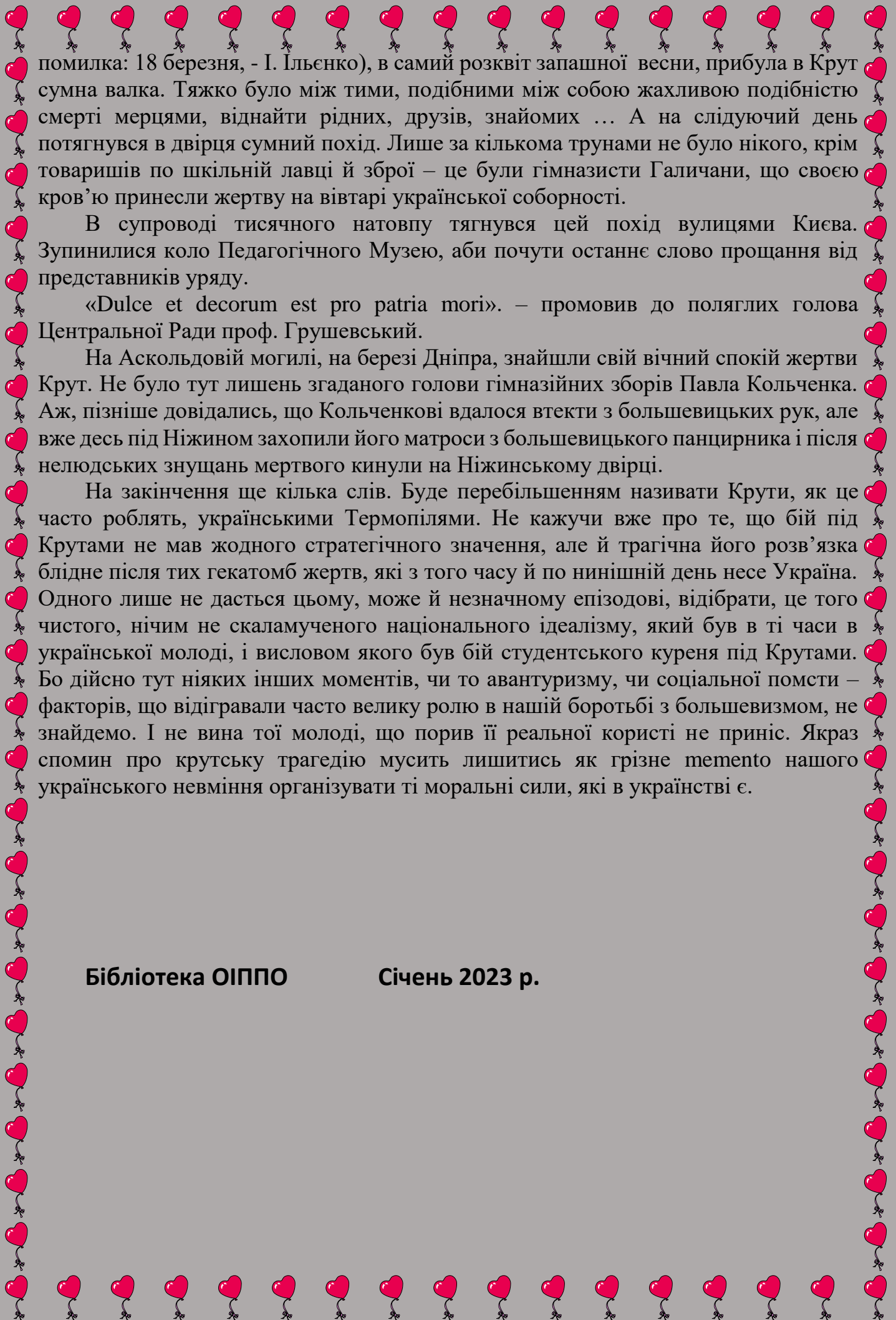
той наказ переплутано, й студентська сотня почула, що треба наступати. Так що в той час, поки праве крило розпочало відступ, ліве вирушило наперед. Можна собі уявити, що ворог скористувався з оголення правого крила й зайшов у тил студентській сотні. В той час смертельно поранено сотника Омельченка, що ще збільшило загальне безладдя. Студенти почали відступ. Ті, що були на крайньому лівому крилі, відступили, минаючи станцію, вже зайняту ворогом, й щасливо дібралися до свого ешелону, який стояв в пару кілометрів від станції. Та ж частина ще була ближче до залізничного тору, відступаючи не знала, що станція вже зайнята, і була оточена. Побачивши це, студенти спробували пробитися, але то вже було неможливе. Кілька людей з них заколено багнетами під час тої невдалої атаки, більшість попала до полону. Щоправда, кілька з них могли б врятуватися, але на заваді стали згадані валянки – вони від снігу намокли, зробилися страшенно тяжкі, так що тікати в них не було змоги ...

Так протягом одного дня рішилася доля студентської сотні. Залишаючи третину своїх товаришів вбитими і в полоні, відступала решта в напрямі на Київ. Відступ той тягнувся досить довго, по дорозі нищено залізничний тор, зривано мости і т.д. Найдовше затримались у Дарниці під Києвом. Лише коли стало ясно, що двіста з чимось юнаків і студентів, все одно не силах зупинити наступу кількатисячного ворога, що з півночі й сходу наближався до Києва, – комендант юнаків, що перебрав команду також над студ. сотнею, наказав усім розійтися.

Як уже згадувано вище, 35 Січовиків опинилися в полоні. Лише сім з них врятувалося, і зі слів їх, уже кілька місяців пізніше, почули Січовики про жахливу долю своїх товаришів. Цілу добу знущалися над ними червоні побідники. Маленькі Жиденята, яких було багато серед червоних, підскакували, бо інакше не могли дістати, аби вдарити в обличчя ... Зрештою на другий день всіх, окрім згаданих семи, розстріляно. Перед розстрілом учень сьомої кляси II-ї укр. гімназії – Галичанин Пипський затягнув повним голосом український гімн, усі підтримали.

Чому якраз сьомох не розстріляли? Вони самі добре не знали. По якійсь дивній фантазії залишено при життю кількох ранених, одного учня, сина машиніста, пізнав машиніст, що возив большевицького ватажка Богданова, з яким разом пиячив, і, знаючи батька того учня, випросив у Богданова для нього помилування. Зрештою, один врятувався просто завдяки тому, що коли всіх виводили на розстріл, він спокійно пересів до ранених і з таким спокоєм та переконанням заявив матросам, що «сам» Богданов обіцяв йому дарувати життя, що матроси просто остовпіли. Справді допоміг один з матросів, мабуть Українець з походження, який підтвердив фантазію про Богданова. Звичайно, ті сім чоловіка, мабуть все одно були б розстріляні, бо їх відправлено до Харкова в розполрядження «товарища» Антонова (якщо не помиляюсь, будучого совітського полпреда у Празі), але на їх щастя «товариш» Антонов у час їх прибуття до Харкова був непритомний від пияцтва. Наших Січовиків тимчасово помістили у шпиталі, а звідтам уже сестри жалібниці й лікарі-українці допомогли їм втекти...

Трупи розстріляних під Крутами кинули большевики просто до ями, але, після відходу останніх, дооколичні селяни поховали їх по християнському звичаю й на могилі поставили хрест. Це дало змогу пізніше, коли вже Українці з Німцями вернули до Києва, викопати тіла замучених й привезти до Києва. В квітні (тут

помилка: 18 березня, - І. Ільєнко), в самий розквіт запашної весни, прибула в Крут сумна валка. Тяжко було між тими, подібними між собою жахливою подібністю смерті мерцями, віднайти рідних, друзів, знайомих ... А на слідуючий день потягнувся в двірця сумний похід. Лише за кількома трунами не було нікого, крім товаришів по шкільній лавці й зброї – це були гімназисти Галичани, що своєю кров'ю принесли жертву на вівтарі української соборності.

В супроводі тисячного натовпу тягнувся цей похід вулицями Києва. Зупинилися коло Педагогічного Музею, аби почути останнє слово прощання від представників уряду.

«Dulce et decorum est pro patria mori». – промовив до поляглих голова Центральної Ради проф. Грушевський.

На Аскольдовій могилі, на березі Дніпра, знайшли свій вічний спокій жертви Крут. Не було тут лишень згаданого голови гімназійних зборів Павла Кольченка. Аж, пізніше довідались, що Кольченкові вдалося втекти з большевицьких рук, але вже десь під Ніжином захопили його матроси з большевицького панцирника і після нелюдських знущань мертвого кинули на Ніжинському двірці.

На закінчення ще кілька слів. Буде перебільшенням називати Крути, як це часто роблять, українськими Термопілями. Не кажучи вже про те, що бій під Крутами не мав жодного стратегічного значення, але й трагічна його розв'язка блідне після тих гекатомб жертв, які з того часу й по нинішній день несе Україна. Одного лише не дасться цьому, може й незначному епізодові, відібрати, це того чистого, нічим не скаламученого національного ідеалізму, який був в ті часи в української молоді, і висловом якого був бій студентського куреня під Крутами. Бо дійсно тут ніяких інших моментів, чи то авантуризму, чи соціальної помсти – факторів, що відігравали часто велику роль в нашій боротьбі з большевизмом, не знайдемо. І не вина тої молоді, що порив її реальної користі не приніс. Якраз спомин про крутську трагедію мусить лишитись як грізне *memento* нашого українського невміння організувати ті моральні сили, які в українстві є.

Бібліотека ОІППО

Січень 2023 р.